

Trygghet genom att bygga bort brottslighet

Magnus Lindgren, Stiftelsen Tryggare Sverige

Polisstationen med den lysande skylten är borta och medborgarkontoret har lagts ned. Kyrkans minigolfbana och tonårsfredagar är ett minne blott. Korvkiosken har gått i konkurs och bensinmacken flyttat. På många platser är idrotten den enda strukturerade fritidsverksamhet som finns kvar.

Den organiserade idrotten i Sverige samlar nästan 20 000 föreningar och över 3 miljoner människor, varav många barn och ungdomar. Idrott är glädje, spänning, gemenskap och rent spel, men det finns också en baksida med brott och otrygghet i olika former.

Det handlar om allt från hot och trakasserier mot utövare och ledare till matchfixning och gängrelaterad brottslighet. På senare tid har också ett annat problem börjat uppmärksammas, nämligen en påtaglig otrygghet på och i anslutning till idrottsanläggningar. En kartläggning från tankesmedjan Stiftelsen Tryggare Sverige¹ visar att otrygghet upplevs dels på vägen till och från anläggningen, dels på själva anläggningen.

Utifrån ett barnperspektiv handlar det om en otrygghet på vägen till och från idrottsanläggningarna. Orsaken är ödsliga gång- och cykelvägar, dåligt upplysta platser samt låg vuxennärvaro och en bristande social kontroll.

Ligger anläggningarna i något av de 60-tal områden som polisen definierar som utsatta tillkommer ofta en problematik med ungdomar som vistas på platsen och tillhörande brott och ordningsstörningar i anslutning till anläggningarna, vilket bidrar till otrygghet för besökarna. Detta är ett problem som bland annat ökar unga flickors samt kvinnors otrygghet, då de blir utsatta för kränkande kommentarer eller ofredanden.² Ibland uppstår också direkta konfrontationer mellan föreningsverksamma och de lokala ungdomarna, där det i enstaka fall har utmynnat i slagsmål och misshandel samt rån. Till detta kommer rapporter om rekryteringsförsök av barn till kriminella gäng i anslutning till idrottsanläggningar.

En annan faktor som skapar otrygghet på idrottsanläggningarna är att obehöriga kommer in och stör i korridorerna och utanför omklädningsrummen. I vissa fall handlar det om hemlösa som söker skydd och värme, och i andra fall handlar det om ungdomar som uppehåller sig på och i anslutning till idrottsanläggningar och stör ordningen.

¹ Stiftelsen Tryggare Sverige (2023).

² Stiftelsen Tryggare Sverige (2023).

Idrotten har blivit allt viktigare för såväl folkhälsan som integrationen i samhället. Det är därför viktigt att adressera frågor som rör säkerhet och trygghet på och kring idrottsanläggningar och andra typer av friluftsanläggningar, inte minst då många av användarna utgörs av barn och unga.

Här har vi två perspektiv att ta hänsyn till. Det handlar dels om säkerheten och tryggheten på och kring alla befintliga idrotts- och friluftsanläggningar, dels om planeringen och byggandet av nya anläggningar.

Fokus i detta kapitel är på det senare, det vill säga vilken betydelse utformningen av den fysiska miljön har på säkerheten och tryggheten och vilka aspekter som är viktiga att beakta i samhällsbyggnadsprocessen för att kunna bygga bort brottsligheten och bygga in tryggheten.

I detta kapitel beskrivs inledningsvis begreppen säkerhet och trygghet. Därefter redogörs för den fysiska miljöns betydelse för uppkomsten av brott och otrygghet på och kring idrotts- och friluftsanläggningar. Slutligen innehåller kapitlet en beskrivning av faktorer som påverkar risken för att det uppstår brott och otrygghet, och som därför är viktiga att beakta i planerings- och byggskedet.

Utgångspunkten är det arbete som den oberoende och icke-vinstdrivande tankesmedjan Stiftelsen Tryggare Sverige bedrivit under de gångna 17 åren med fokus på så kallad situationell brottsprevention och CPTED³ (Crime Prevention Through Environmental Design). Detta arbete har bland annat kommit till uttryck i handboken BoTryggt2030⁴ som innehåller riktlinjer och checklistor, och som används av många kommuner för att göra medvetna val kopplat till säkerhet och trygghet i samhällsbyggnadsprocessen, exempelvis vid utformningen av nya bostadsområden.

Kortfattat innebär denna del av det brottsförebyggande arbetet att förhindra eller försvåra att brott begås genom att förändra den aktuella platsen eller situationen. Om brotten blir svårare att utföra, mindre lönsamma och mer riskabla, minskar sannolikheten för att de utförs. Konkreta åtgärder kan vara olika tekniska lösningar för att göra stöldbegärliga objekt mindre tillgängliga. Men det handlar långt ifrån enbart om lås och larm. Andra åtgärder kan vara att bygga bort brottsligheten genom den fysiska utformningen av exempelvis idrotts- och friluftsanläggningar för att på så sätt skapa levande och attraktiva miljöer.

I Sverige är forskningen om den situationella preventionen begränsad. Internationellt finns däremot hundratals studier som visat på effekt på en rad olika brottstyper. Effekten har oftast uppnåtts med liten eller ingen förflyttning av brottslighet till andra tider, andra mål eller andra typer av brott.

³ Stiftelsen Tryggare Sverige är den svenska representanten för den internationella CPTED-organisationen International CPTED Association (ICA) och ansvarar för utbildning och certifiering utifrån principerna i CPTED.

⁴ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

Vad är säkerhet och trygghet?

Begreppen säkerhet och trygghet används frekvent i den allmänna samhällsdebatten, men begreppen är mångtydiga vilket gör det viktigt att inledningsvis tydliggöra och definiera samt beskriva sambandet mellan dem.

Säkerhet

Begreppet säkerhet betyder ofta att man kan skydda sig mot något. Ibland inkluderas en riskbedömning i begreppet och det avser då hurvida den enskilde kan skydda sig tillräckligt i förhållande till risken. Säkerhet handlar om kunskapen om hot och risker och hur dessa hot och risker i sin tur kan förebyggas och undvikas.⁵ Människans ökade ansvar för den egna säkerheten och medvetenhet om risker i samhället har betydelse för rädslan för brott.⁶ När det gäller brott och ordningsstörningar innefattar säkerhet framför allt fysiska aspekter såsom larm, säkerhetsdörrar och kamerabevakning. Säkerhet kan även vara kopplat till individuella faktorer. En person med starka fysiska egenskaper kan känna sig säker och inte tro sig löpa någon risk att utsättas för brott. Trots att människor uppfattar säkerhet på olika sätt på grund av den egna bedömningen av risker, säkerhetsåtgärder och möjligheten att skydda sig, behandlas begreppet ofta som om det vore ett objektiva och oproblematiske begrepp.

Trygghet

Den amerikanske psykologen Abraham Maslow presenterade 1943 i artikeln ”A Theory of Human Motivation” en behovshierarki som en förklaringsmodell inom psykologin för hur människor prioriterar sina behov. Den primära idén innebär att behoven på en lägre nivå måste vara tillfredsställda innan högre mål blir viktiga för individen. Fysiologiska behov kommer först. Sedan kommer trygghetsbehoven som handlar om att man ska vara skyddad från till exempel fysiskt och psykiskt våld och kriminalitet.

Utifrån perspektivet att trygghet kan anses vara ett grundläggande behov för individen kan det te sig naturligt att allmänhetens behov av trygghet har kommit att bli en central utgångspunkt i svensk kriminalpolitisk debatt, särskilt när mätningar indikerar att otryggheten ökat. Samtidigt saknas det en gemensam definition av begreppet trygghet och hur det förhåller sig till begreppet säkerhet.

Bristen på gemensam definition blir problematisk när begreppet används i till exempel trygghetsmätningar. Vad är det då som mäts och diskuteras? Den största nationella trygghetsundersökningen i Sverige genomförs årligen av Brottsförebyggande rådet (Brå), och dess syfte är bland annat att undersöka upplevelse av oro och otrygghet. Men någon definition av vad som specifikt avses med begreppet trygghet går inte att hitta – tvärtom pekar Brå på svårigheterna med begreppet på grund av dess ottydlighet.⁷ Det anges

⁵ Säkerhetspolitik (2010).

⁶ Heber (2007).

⁷ Brå (2023:9).

att trygghet är ett komplext och mångfacetterat fenomen och att ambitionen med den nationella trygghetsundersökningen inte är att ge en heltäckande bild av hela fenomenet otrygghet.

Vanliga begrepp kopplade till en diskussion om otrygghet är rädsla, oro, misstänksamhet och risk, medan vanliga begrepp kopplade till trygghet är säkerhet och tillit. Det finns anledning att här göra några korta anmärkningar gällande dessa begrepp för den fortsatta diskussionen.

Vad inkluderar trygghetsbegreppet?

Begreppet trygghet har funnits i det svenska språket under lång tid. Enligt Svenska Akademiens ordbok finns belägg för att det användes så tidigt som under 1500-talet, och redan då i en rad olika sammanhang med delvis olika betydelser, dock genomgående med en positiv innebörd. Exempelvis kunde det användas för att beskriva en person som man säkert kunde lita på eller en väg som inte innebar någon fara att färdas på. Det kunde också användas för att beteckna något som var utom fara för skada och, när det var fråga om en person, även en känslomässig upplevelse av frihet från sådan fara. Begreppet har även använts för att beskriva en person som inte är rädd eller orolig, som känner sig utom fara eller som känner förtröstan eller tillförsikt, är obekymrad och sorglös.

Begreppet är alltså väletablerat i det svenska språket och kan betraktas inom ramen för en mängd olika kontexter; förutom brottslighet kan det handla om exempelvis hälsa, ekonomi och uppväxtförhållanden. Dessutom kan trygghet uppfattas helt olika beroende på vem du är, var du är och vid olika tider på dygnet. Det som är tryggt för en, kan vara otryggt för en annan.

Rädsla är ett närliggande begrepp som i samband med brott vanligen syftar på den negativa reaktion som uppstår hos någon under eller efter en situation som uppfattas som farlig. Vid rädsla känner personen att det finns en risk att skadas av det som sker eller skulle kunna ske. Rädslan är på så sätt inte alltid bara känslomässig utan kan ha sin grund i den riskbedömning personen gör av situationen.⁸ Rädslan är situationsbunden och dynamisk samt kan uppkomma hastigt och sedan avta efter kort tid.⁹ Den kan ha stark påverkan på människors aktiviteter.¹⁰

Oro grundar sig i en reflektion över vad som skulle kunna hända och är på så sätt en framåtblickande känsla. Oron för att något ska hända närstående kallas altruistisk oro och kan påverka fler människor än vad oron för att något ska hända en själv gör. Det sägs att oron för brott ofta är en del av en mer generell otrygghetskänsla som inte alltid är inriktad på brottsligheten och att den ofta handlar om tankar som inte behöver gå att hänföra till

⁸ Listerborn (2000).

⁹ Heber (2007).

¹⁰ Litzén (2007).

ett faktiskt brott. Detta hindrar inte att oron kan grundas på sådant som den enskilde har upplevt eller hört talas om. Eftersom en ökad risk att utsättas för brott kan göra att oron ökar finns en koppling mellan dessa begrepp. Oron för brott är en aspekt i människors vardag och knyts till specifika platser, tider och situationer. Oftast leder oron inte till att människor avstår från att göra olika aktiviteter, i stället planerar människor efter sin oro genom att exempelvis undvika att vistas på platser som skapar oro.¹¹ Det kan handla om att installera larm (aktiv åtgärd) eller undvika särskilda platser eller personer (passiv åtgärd).

Funktionell oro är ett annat närliggande begrepp som innebär att individen, utifrån en oro att utsättas för brott, genomför olika typer av brottsförebyggande åtgärder i sitt vardagsliv. Det kan vara allt från en ökad vaksamhet till att låsa ytterdörren. Det vill säga riskreducerande strategier som inte medför någon större begränsning av de vardagliga aktiviteterna. Funktionell oro leder till en typ av riskreducerande åtgärder som i sin tur bidrar till en känsla av kontroll i vardagslivet och i många fall leder till en minskad oro.¹²

Risk avser ofta en uppskattning av sannolikheten för att en viss händelse ska inträffa och hur stor negativ konsekvens händelsen har. Exempelvis görs bedömningar av hur farlig en situation är när det gäller brott på grundval av brottets möjliga konsekvenser och sannolikheten att utsättas samt ibland föreställningar om gärningspersoner. Även oron för brott kan påverka bedömningen. En individs riskbedömning görs alltså på förhand och är till stor del subjektiv.

Detta hindrar dock inte att bedömningen görs samtidigt som den enskilde befinner sig i en riskfylld situation. Faktorer som då vägs in kan vara om det finns människor i närheten som kan komma till undsättning eller hur den fysiska omgivningen ser ut. Det framhålls vidare att allmänheten vanligtvis grundar sina riskbedömningar på andra faktorer än experterna.¹³ De senare baserar ofta sina bedömningar på statistik, vilket allmänheten inte i normalfallet gör. Det behöver inte betyda att den ena bedömningen är bättre än den andra, men det leder ofta till att bedömningen inte överensstämmer varvid diskussioner om människors över- eller underskattning av risker uppkommer.

Tillit innebär att människor känner förtroende för varandra. En person som känner tillit har förtroende för att dennes medmänniskor vill väl, och det kan gälla såväl bekanta som obekanta människor. Tillit som begrepp bör även ses i förhållande till risk eftersom en person som känner tillit till andra människor också är medveten om att det finns riskabla omständigheter.¹⁴ Tillit har även koppling till oro för brott på så sätt att personer med många och starka sociala relationer ofta känner mindre oro för brott. Det finns olika former av tillit: självtillit (självförtroende), partikulär tillit (till familj, grannskap, den egna sociala gruppen) samt generell eller social tillit (som handlar om att lita på människor i

¹¹ Litzén (2007).

¹² Litzén (2006).

¹³ Beck (1998).

¹⁴ Giddens (1990).

allmänhet).¹⁵ Till detta kommer ”lokalsamhällestillit” som påverkas av personliga erfarenheter av människor och händelser.¹⁶

Vidare kan man prata om tillit i förhållande till olika institutioner, politiska partier och stora företag (vertikal tillit) och man brukar då också använda begreppet förtroende. Förtroende kan ses som något man har i förväg, medan tillit inte behöver finnas på ett så tidigt stadium. Exempelvis är förtroendet för rättsväsendet viktigt i samband med brott. Förtroendet kan då innebära att människor litar på att polisen utreder brott, att åklagare åtalar de misstänkta och att domstolen utdömer rimliga påföljder.

Trygghetsbegreppet påverkas av alla begreppen ovan, inklusive den faktiska risken att drabbas av brott och ordningsstörningar. Exempelvis upplever en person trygghet om denne har tillit till sina medmänniskor men också kan skydda sig själv och därmed känna sig säker. När man talar om trygghet avser man normalt också en avsaknad av rädsla, oro och risk.

Vissa forskare menar att otrygghetskänslor kan kanaliseras i en oro för att utsättas för brott. Det betyder att det inte alltid är en oro för brott som skapar otrygghet utan att en persons otrygghet ibland kan göra att personen oror sig för att utsättas för brott.

Sambandet mellan säkerhet och trygghet

Begreppen säkerhet och trygghet är nära kopplade till varandra. Ett framgångsrikt brottsförebyggande arbete i syfte att öka säkerheten på och kring idrotts- och friluftsanläggningar behöver emellertid inte per definition bidra till ökad trygghet. I vissa fall kan ett brottsförebyggande arbete till och med ha en motsatt verkan genom ett för stort fokus på riskerna. Omvänt kan effekten av att i för hög grad främja tryggheten bli att individer väljer att ignorera vissa skyddsåtgärder, vilket i sin tur gör att risken att utsättas för brott ökar.

Konkret innebär detta att ett alltför stort fokus på att öka tryggheten på en plats med mycket brott och ordningsstörningar kan leda till beteenden som innebär en ökad risk att utsättas. Alltså måste de åtgärder som ska främja trygghet syfta till att förebygga endast *omotiverad rädsla*, inte att ta bort den *funktionella oron* eftersom det är ändamålsenligt att känna sig otrygg på en plats som inte är säker.

Ett arbete för säkrare och tryggare idrotts- och friluftsanläggningar bör därför i första hand fokusera på säkerheten för att på så sätt minska den faktiska risken att utsättas för brott och ordningsstörningar. Tryggheten kan då öka som en naturlig effekt av säkerhetsåtgärderna och förstärkas ytterligare genom specifika trygghetsåtgärder.

Som framgått ovan framkommer det en rad svårigheter vid ett försök att närmare defi-

¹⁵ Holmberg & Rothstein (2020).

¹⁶ Trägårdh m.fl. (2013).

niera i första hand trygghetsbegreppet. Utifrån genomgången av begreppen bör trygghet betraktas som en känsla. Därmed är det inte relevant att tala i termer av upplevd trygghet och faktisk trygghet. Ingen skulle exempelvis komma på tanken att tala i termer av upplevd och faktiskt kärlek, ilska eller andra känslor. I och med att trygghet per definition är en känsla är det i stället mer korrekt att använda termen säkerhet när man pratar om en faktisk risk och trygghet när man pratar om hur olika människor upplever denna risk.¹⁷

Ett sådant synsätt tar människors otrygghet på allvar och kommer närmare de reella problemen kring otrygghet på och kring idrotts- och friluftsanläggningar. Trygghet baseras således på den enskilde individens subjektiva känsla i stället för på statistiska resonemang om den faktiska sannolikheten att utsättas för brott och ordningsstörningar. Oavsett om det finns fog för den rädsla/oro som skapar otrygghet eller om upplevelsen endast bygger på upplevda risker, är otryggheten reell för den enskilde och kräver åtgärder. Vilka dessa åtgärder är får anpassas efter den aktuella situationen. I vissa fall kanske det krävs förändringar av den fysiska miljön i ett bostadsområde eller en informationsinsats om hur brottsligheten faktiskt ser ut. I andra fall krävs kraftfulla insatser mot brottsligheten för att öka säkerheten.

Säkerhet

Med säkerhet avses den faktiska risken för att det ska inträffa brott och ordningsstörningar.

Trygghet

Med trygghet avses hur individer upplever risken för att det ska inträffa brott och ordningsstörningar.

Utifrån ovanstående definition kan en operationalisering av trygghet göras där fyra områden som påverkar individens trygghet utkristalliseras. Dessa områden är:

1. Individens känsla av kontroll. Detta handlar om formell och informell social kontroll (närvaro av andra människor, att ”känna sig sedd”), lämplig utformning av den fysiska miljön (till exempel belysning, rumslig tydlighet och förutsägbarhet) och bra information (realtidsinformation till exempel i kollektivtrafiken, information om trygghetsinsatser, information till brottsdrabbade).

2. Tillit till samhället och andra människor. Med detta avses bland annat god förvaltning och skötsel (åtgärda skadegörelse, sköta parker, hålla ”rent och snyggt” etcetera) och bra stöd till de individer som drabbas av brott.

¹⁷ Resonemanget följer Stiftelsen Tryggare Sveriges definition av begreppen säkerhet och trygghet (se Stiftelsen Tryggare Sverige 2018:1).

3. Anhörigas och andras säkerhet. Med detta menas att det inte bara är individens egna livsförhållanden som påverkar tryggheten utan även hur andra uppfattar situationen som riskfylld, löper risk för att utsättas för brott eller har utsatts för ett brott. Altruistisk oro och andras utsatthet, säkerhet och trygghet är betydelsefulla aspekter som spelar en roll för ens egen trygghet och hur man upplever en plats och situation.

4. Individens tro på sin egen och andras förmåga att förhindra brott och hantera eventuella konsekvenser av att utsättas. Här handlar det om till exempel uppväxtförhållanden, enskilda personers fysiska eller psykiska funktionsnedsättningar och socioekonomiska förhållanden.

Den fysiska miljöns påverkan på säkerheten och tryggheten

Under tusentals år var säkerheten en viktig del av stadsbyggandet runt om i världen eftersom det ytterst handlade om städernas överlevnad. Städerna bestod av en mix av bostäder, arbetsplatser och näringsverksamheter med naturliga mötesplatser, vilket medförde att människor genom sin närvaro skapade trygghet. Sättet att planera och bygga städer, stadsdelar, bostadsområden och bostäder har emellertid förändrats genom åren. För cirka hundra år sedan, men framför allt från 1960-talet och framåt, tog tankar och ideologier om funktionalism över i stadsbyggandet i många västländer. Till följd av en påtaglig bostadsbrist byggdes på kort tid många nya bostäder. I stället för en mix av funktioner, småskalighet och naturliga mötesplatser byggdes ABC-städer¹⁸ med uppdelade och utspridda arbets-, bostads- och centrumområden. Samtidigt började gränserna mellan vad som var offentligt respektive privat luckras upp. Öppna framsidor och stängda baksidor ersattes av bostadskvarter som vändes inåt med stängda framsidor och öppna baksidor, vilket skapade förändrade förutsättningar för livet i staden. Dessutom har trafiksepareringen bidragit till isolerade stadsenkaver, ödsliga gång- och cykelvägar, samt en oklar rumslig orientering med många återvändsgator och små gränder.¹⁹

Det modernistiska och funktionalistiska sättet att planera och bygga har alltså inneburit en rad problem i form av anonymitet och bristande social kontroll som kan bidra till brott och otrygghet. En konsekvens av detta är att många människor i dag är otrygga. Det gäller inte minst de som bor, arbetar eller vistas i områden med många brott. En annan konsekvens är att kommuner, kommundelar och bostadsområden med en hög problemliv nivå riskerar att få dåligt rykte, vilket i sin tur kan leda till en stor omsättning av boende och affärsidkare med minskade fastighetsvärden till följd. Det kan med andra ord uppstå en negativ spiral som ytterligare riskerar att försämra situationen med brott och otrygghet. Behovet av socialt hållbara bostadsområden är stort, och trygghetsproblematiken är grundläggande för att de lokala behoven och förväntningar på säkerhet och trygghet ska kunna uppfyllas.

¹⁸ ABC står för Arbete Bostad Centrum.

¹⁹ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

Den fysiska miljön är alltså av stor betydelse när det gäller uppkomsten av brott och otrygghet. Under många år har det emellertid i Sverige funnits en föreställning om att det bästa och enda sättet att komma åt brottsligheten är att göra människor mindre motiverade att begå brott. Utgångspunkten har varit att brott sker på grund av bristande moral, svag anknytning till samhället och dålig impuls kontroll. Åtgärderna har därför främst handlat om insatser för barn och unga för att på så sätt stärka individens förmåga till självkontroll och stärka de sociala banden till samhället.

Kanske är en av orsakerna bakom detta ensidiga fokus på så kallad social prevention att många av de kriminologer som startade sin bana under 1960-talet hämtade sin inspiration från sociologi, socialt arbete och, i vissa fall, psykologi. Följaktligen söktes förklaringar till brottsligheten främst i gärningspersonens uppväxtförhållanden och sociala bakgrund respektive i interna faktorer som personlighet och karaktärsdrag, snarare än i situations- och möjlighetsfaktorer.

Mycket talar för att den sociala preventionen har mindre betydelse för att minska brottsligheten än vad många trott. Det betyder inte att den är oviktig; tvärtom är den avgörande för att bygga hållbara samhällen. Den sociala preventionen har emellertid fått allt sämre förutsättningar att lyckas då både skolan och socialtjänsten dras med stora organisatoriska utmaningar.

Det finns alltså behov av att hitta nya arbetssätt för att kunna minska brottsligheten och öka tryggheten. Genom att inte bara försöka påverka de potentiella gärningspersonerna, utan också rikta insatser mot de omständigheter och situationer som gör det möjligt för personer att begå brott, kan brottsligheten minskas. Utifrån den så kallade situationella preventionen är det också helt andra aktörer som har förutsättningar att göra skillnad. Det kan exempelvis vara arkitekter, fastighetsägare, säkerhetsföretag och handlare.

Som tidigare nämnts innebär denna del av det brottsförebyggande arbetet att förhindra eller försvåra att brott begås genom att förändra den aktuella platsen eller situationen. Om brotten blir mindre lönsamma, mer riskabla och svårare att utföra, minskar sannolikheten för att de utförs.

Bygg bort brottsligheten och bygg in tryggheten

Utifrån definitionerna och operationaliseringen ovan kan begreppet trygghet brytas ned i åtta aspekter (se figur 1)²⁰. Aspekterna påverkar tryggheten för olika individer på olika sätt och i olika grad, varför det är viktigt att arbeta aktivt med samtliga aspekter. I praktiken griper aspekterna in i varandra och är ofta ömsesidigt beroende av varandra.

I sammanhanget ska noteras att säkerheten alltid ska prioriteras innan eventuella trygghetsåtgärder genomförs. Ekonomiska, sociala och andra grundläggande faktorer kan göra en speciell miljö mycket utsatt för brott och därmed blir det svårt att öka tryggheten enbart utifrån de åtta aspekter som beskrivs i detta kapitel. Med en hög säkerhet som fundament kan tryggheten ökas ytterligare genom det fysiska rummets utformning.

Figur 1. Faktorer som påverkar tryggheten.

Gestaltning

Gestaltning är ett svenskt arkitektord för formgivning eller design. Gestaltning är både den process som ger form och dess resultat. Utformningen av en plats har stor påverkan på om vi känner oss trygga och föredrar att vistas där eller inte.

Gestaltning handlar samtidigt om att arbeta på olika skalor och med olika inriktningar: stadsbyggnad, landskap, byggnader samt design av mindre objekt. Det är viktigt att den övergripande kompositionen är harmonisk. En bra gestaltning jobbar utifrån en variation av olika byggnader, former och färger.²¹

²⁰ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

²¹ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

Människan som mått

I människans livsvärld är kroppen och våra sinnen de dimensioner som vi kan förhålla oss till. Kroppens och andras placering i rummet samt möjligheten till skydd och flykt skapar våra trygghetsdimensioner. Ser vi att en plats ger oss skydd samtidigt som den kan ge oss kontroll över andras närvaro och aktiviteter samt möjliga lösningar om problem uppstår, känner vi oss tryggare än när något av detta saknas. Människor sätter sig till exempel sällan på en bänk som är placerad mitt på ett öde torg men väljer i stället en plats vid kanten av torget eller framför en vägg eller ett buskage för att skydda ryggen.

Att något har en mänsklig skala relateras till vår kropp. Höga byggnader och stora ytor skapar en känsla av litenhet och kan öka otryggheten. Eftersom vi normalt relaterar upplevelser till våra egna dimensioner, känner vi oss tryggare när vår omgivning är i en mänsklig skala. Detta kan förstås på flera sätt, inte bara som höjd eller längd på en och samma byggnad eller längd och bredd på en plats. Det handlar också om mänsklig skala i kroppens omedelbara närområde i till exempel utformningen av fasadens bottenvåning.

Vid utformning av idrotts- och friluftsanläggningar är det även viktigt att beakta att platserna ska användas av barn. Barn upplever den fysiska miljön på ett annat sätt än vuxna, eftersom deras längd påverkar hur de uppfattar sin omgivning. Således är det viktigt att beakta barnets perspektiv vid utformning av idrotts- och friluftsanläggningar för att säkerställa att miljön även är anpassad till barnens behov. Det innebär bland annat att placering och höjd på fönster bör anpassas, att sikten för barn inte får blockeras av objekt, samt att byggnader utformas på ett sätt som undviker att de upplevs som överväldigande eller skrymmande.

Miljö, känsla och stämning

Människans sinnen och känslor är utvecklade för att uppleva natur. Naturen är komplex och människan förväntar normalt att den har många olika skalor och geometriska former på en gång. Det mest intressanta i naturen är det levande: andra människor, djur och växter. Våra hjärnor stimuleras också av färger (rött och gult drar till sig uppmärksamhet, medan grönt och blått är vanligt förekommande i naturen och rogivande) och ljus (sol, skugga, glittrande vatten). Vi upplever också tidsdimensioner, bl.a. en förståelse av vad som är nyare och vad som är äldre, och vi bär också runt på minnen av vad som tidigare har skett. Allt detta bidrar till en upplevelse av en särskild stämning på en bestämd plats på en viss tidpunkt.

Nästan alla människor är i grunden empatiska i förhållande till annat levande och speciellt andra människor. En miljö eller en plats kan göra människor glada, vänliga och kärleksfulla, eller det motsatta. En miljö där man ser att någon och helst flera bryr sig och har bidragit positivt till miljön skapar mer empati. Miljöer vars utformning väcker tankar om möjliga fiender, oönskade personer eller skadegörelse ger motsatta känslor, liksom miljöer som är enformiga och anonyma.

Foto: Kübra Arslaner/Unsplash.

Gestaltning som fysiskt helhetsgrepp

Gestaltning som fysiskt helhetsgrepp handlar om ett områdes eller en plats relationer till omgivningarna och om huvudidén med användningen och utformningen av området eller platsen. Helhetsgreppet handlar därför både om själva rummet och rörelser i rummet, bl.a. rumslig integration och tillgänglighet. Om platsen byggs med kontinuitet i bebyggelse och rörelsestråk kan tryggheten ökas, till skillnad mot när det bildas stora isolerade enklaver, stora barriärer eller lågt utnyttjade stora mellanrum vilka kan minska tryggheten.

Integritet och genus

Världen har i och med digitaliseringen förändrats dramatiskt de senaste 25 åren, och i planeringen av idrotts- och friluftsanläggningar är det särskilt viktigt att beakta integritet, med tanke på de ökade riskerna kopplade till mobilkameror och internet. Utformningen av hygienutrymmen och omklädningsrum ska bidra till att skydda individens integritet och säkerhet. Exempelvis bör toalettdörrar vara ljuddämpande, duschutrymmen bör vara utrustade med individuella duschbås och insynsskydd, och omklädningsrummen ska utformas med insynsskydd från in- och utgången. Det är också viktigt att se över detaljer som placeringen av handdukskrokar för att ytterligare stärka integriteten och ge användarna en trygg upplevelse.

Eftersom en fjärdedel av alla flickor och kvinnor i fertil ålder vid varje given tidpunkt menstruerar har flickor ett stort behov av rymliga toaletter med tillgång till tvål, vatten och sanitära behållare. Det ska vara möjligt att byta mensskydd på idrotts- och friluftsanläggningen utan att komma i kontakt med väggar eller objekt i toalettutrymmet. Omklädningsrum ska också utformas på så sätt att de inte är diskriminerande gentemot transpersoner eller individer med annan könsidentitet än flicka/pojke. Det kan handla om att ha tillgängliga och inkluderande separata omklädningsrum.

Takspring

Under senare tid har det inträffat ett flertal dödsfall och allvarliga olyckor till följd av att barn och ungdomar tar sig upp på tak till idrottsanläggningar. Det är därför viktigt att förhindra obehörig åtkomst till tak för att förebygga olyckor. Genom att utforma byggnader och fasader på ett sätt som gör det svårt att klättra, kan man effektivt minska risken för att någon obehörigen tar sig upp till taket. Ett tak med en överhängande kant är ett exempel på en fysisk barriär som gör det svårare att komma upp. Även placeringen och utformningen av stuprör är avgörande för att försvåra klättring.

Denna aspekt är inte bara viktig under byggskedet, utan måste också beaktas vid förvaltning och under drift. Temporära objekt som placeras längs fasader kan skapa nya möjligheter för klättring, och det är därför avgörande att dessa risker åtgärdas även i senare skeden av byggprocessen och förvaltningen.

Övergripande gestaltningsmål för trygg miljö

Övergripande handlar gestaltning om att skapa attraktiva, levande, trivsamma och trygga stadsmiljöer, som stimulerar interaktion mellan (olika) människor. Detta leder till en ökad vilja hos medborgarna att använda sin stad. Det betyder att man ska jobba med att skapa välkomnande platser.

Gestaltning av platsen främjar trygghet när detaljerna har tagits hänsyn till och den övergripande kompositionen harmoniserar med platsens funktioner och huvudidé. Tryggheten kan ökas genom till exempel plantering av träd och blommor, konst i rummet, ornamentering, färgsättning, goda materialval, översiktlig planlösning, olika delområden, mänskliga mått samt möjlighet för att stå och sitta komfortabelt.

Mix av funktioner

Med funktioner menas olika ändamål och bruk i användning av byggnader, platser, uterum, etcetera. En mix av funktioner har ur trygghetssynpunkt som mål att främja en lämplig mångfald av ändamål och bruk samt en passande överlappning av användningstider och öppettider för att stödja trygghet under en så stor del av dygnet, veckan och året som möjligt. En mix av funktioner påverkar inte bara användningen och bruket av platser och byggnader, men också blandningen av de människor som vistas där. På så sätt skapas förutsättningar för en passande blandning av kvinnor och män, vuxna och ungdomar samt personer från olika grupper i samhället. En mix av funktioner innebär också att områden och platser har flera verksamheter av olika slag med personal som arbetar på plats. För att uppnå en balanserad mix av funktioner ska de funktioner som finns i ett område vara tillgängliga för alla.²²

En förutsättning för en mix av funktioner är att rörelsenätet i staden har en passande grad av integration, så att det uppstår stråk där funktioner och aktiviteter gärna vill placera sig för att dra nytta av läget, varandra och de människor som naturligt passerar där. Det kan och bör inte vara en lika stor mix av funktioner överallt i staden, men större ensidiga enklaver bör undvikas. Dessutom bör avståndet vara kort från olika funktioner och delar av staden med huvudsakligen bostäder eller arbetsplatser till platser och stråk med en mix av funktioner. Spridningen av de olika funktioner som finns i en stad och i ett område ska således planeras för att undvika stora koncentrationer.

Idrotts- och friluftsanläggningar tenderar att placeras i utkanten av ett samhälle, men det är viktigt att en idrotts- eller friluftsanläggning har mer än en primär funktion. I utformningen av anläggningar är det viktigt att eftersträva en mix av funktioner som attraherar olika målgrupper. Dessutom bör det i närområdet finnas en mix av olika funktioner som affärer, bostäder, arbetsplatser, utbildningsställen, mötesplatser, uteserveringar, lekplatser, med mera. En mix av funktioner kan dessutom styrkas med olika förvaltningsformer och variation av bostadsutbudet (bostadsrätter, hyresrätter) i närområdet. En mix

²² Future Place Leadership, LINK arkitektur & Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

av funktioner kan också bidra till att personer uppehåller sig i längre tid på en gata eller plats, i stället för att bara skynda sig vidare.

Att planera för en mix av funktioner är inte bara viktigt när byggnader ritas/byggs, utan också när man designar platser och uterum. Dessa behöver fyllas med olika aktivitetsmöjligheter, och det är kanske också lämpligt med en viss grad av tematisering för att ge variation och valmöjlighet mellan platser och uterum av delvis olika karaktär. Olika aktiviteter attraherar olika människor. Aktivering av platser och uterum kan styrkas genom bra gestaltning och målmedveten platsprogrammering och aktivitetsstöd.

Alla funktioner passar dock inte alltid bra tillsammans. Det kan gälla både deras skala och användningsområde. Exempel på funktioner som i vissa fall kan ge trygghetsproblem och bör undvikas i anslutning till idrotts- och friluftsanläggningar, är till exempel krogar, Systembolaget, butiker, sprututbytesprogram, härbärgen och stora evenemangsarenor.

Det är även viktigt att beakta var funktionerna på en idrotts- eller friluftsanläggning placeras. Till exempel är det positivt att placera en reception eller expedition nära anläggningens huvudentré, så att personalen enkelt kan ha uppsikt över vilka som vistas på anläggningen. Detta bidrar till att skapa en trygg miljö för besökare och användare. En synlig och tillgänglig reception möjliggör dessutom kontaktskapande, vilket kan få besökare att känna sig välkomna och sedda av personalen när de anländer. Även vaktmästares arbetsrum bör placeras centralt.

Tydlighet

Platsens tydlighet och territoriefrågor har länge spelat en stor roll för tryggheten. På samma sätt är formgivningen av stadsmiljöer och byggnader viktig för hur vi förstår oss på olika platser och hur vi agerar i olika rum.

Lagstiftning och regler för allmän plats respektive privat område visar att uppdelningen av staden i offentliga och privata rum är en grundläggande distinktion i det svenska samhället. Ägandeskap, normal användning av plats och rum oavsett ägandeskap (bruksrätt) och ansvar förväntas hänga ihop, och utformningen av städer och byggnader spelar en roll i det sammanhanget.

De olika typer av rum som finns i en stadsmiljö kan återges på en graderad skala: offentliga rum, halvoffentliga rum, halvprivata rum och privata rum. Denna gradering bör ses i sin specifika kontext, som kan vara en stadsdel eller ett bostadsområde, men också inne i en fastighet. Den graderade skalan av offentlighet/privathet är sålunda inte absolut utan relativ. I en stadsdel är gator och torg exempel på offentliga rum; gallerior och bibliotek är exempel på halvoffentliga rum inomhus medan stora öppna gårdar i bostadsområden är exempel på halvoffentliga rum utomhus; förträdgårdar till hus och radhus liksom klart definierade gårdar i mindre kvarter är exempel på halvprivata rum. Privata rum är på

stadsbyggandets nivå till exempel privata trädgårdar utan genomgång till huvuddörr eller inhägnade uterum till företag och institutioner.²³

Det traditionella sättet att bygga stad på genom tydliga kvarter med entréer och fasader mot gatan skapar i sig själv en klar uppdelning på skalan från offentligt till privat. När situationen är annorlunda är det ur trygghetssynpunkt nödvändigt att arbeta med andra åtgärder för att tydliggöra var på skalan man befinner sig. Det kan göras med symboliska medel eller mer hårda gränser, men det handlar om att styra uppfattningen av tillgänglighet och lämpligt uppförande. Symboliska medel kan vara låga staket, murar eller häckar, olåsta låga grindar, planteringar, en mindre höjdskillnad, en portal, ändrad beläggning, ändrad belysning eller liknande. Hårda gränser kan vara höga staket och murar samt höga grindar, låsta eller olåsta beroende på läge och tidpunkt. Sådana gränser bör dock undvikas så långt som möjligt.

Tydlighet i stadsrummet handlar också om att det ska vara lätt att skilja på vem som ansvarar för vad i ett område. Skyltning kan bidra till det, men är sekundärt i förhållande till de direkta signaler som utformningen av rummet sänder i sig själv. Rummet i sig ska skapa en förutsebar situation utan att det behöver förklaras.

Tydlighet innebär möjlighet till att orientera sig, så att man vet var man är och vart man ska, men den frågan är direkt länkad till utformningen av gatunätet, placeringen av funktioner, placering och utformning av stationer och hållplatser i kollektivtrafiken, synliga människor och överblickbarhet. Medel för att öka tydlighet kan också vara viktiga för att styra flöden och köer i rummet. Som komplement bör skyltar och kartor användas. Vid entréer till idrotts- och friluftsanläggningar bör ha välkomnande skyltar samt områdeskartor för att undvika att platsen blir anonym och otydlig.

För att underlätta för användare att orientera sig på anläggningen samt för räddningstjänsten bör huvudentréer in till idrotts- eller friluftsanläggningen samt in till byggnader och hallar vara väl definierade och markerade. Detta kan exempelvis åstadkommas genom att låta entrén skjuta ut från fasaden eller genom att använda ett utmärkande färgval och belysning som gör den enkel att identifiera.

Platser med otydliga avgränsningar mellan olika trafikanter kan öka risken för aggressioner och konflikter. Det är därför viktigt att dessa gränser är mycket tydliga i anslutning till idrotts- och friluftsanläggningar. Sådan tydlighet kan uppnås genom nivåskillnader, markeringar och skalskydd. Det är också viktigt att fotgängare ges tillräckligt utrymme i förhållande till användningen.

²³ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

Social kontroll

Social kontroll kan vara både *formell* och *informell*. Den första utövas av människor som inom ramen för sin yrkesutövning har i uppdrag att på ett eller annat sätt aktivt kontrollera miljön. Den andra utövas främst av boende och förbipasserande. Social kontroll gäller både närvaro av synliga människor och överblickbarhet i rummet. Det handlar både om att kunna se och om att känna sig sedd.²⁴

Ett sätt att stärka den informella sociala kontrollen är att bygga områdena så att de underlättar naturlig övervakning med ögon som bevakar gatan och andra offentliga rum. Genom att förlägga mötesplatser så att de är naturligt övervakade av människor som rör sig kan den sociala kontrollen stärkas. Det är viktigt att aktivera bottenvåningar genom att exempelvis bygga lokaler, lägenheter eller andra funktioner som tvättstugor, cykelförråd, gym etcetera, eftersom det är där människor rör sig och där de flesta människor fäster sina ögon på gällande närområdet.

Den formella sociala kontrollen hanteras av personer som har i uppdrag att utöva kontroll på en plats. För en ökad trygghet ska dessa personer inte bara finnas på plats utan även vara synliga i rummet; det ska tydligt framgå att de är där för att övervaka platsen. Formell social kontroll kan även i viss grad ske genom teknik, som till exempel kameror.

Tryggheten påverkas av social kontroll både direkt och indirekt. Det handlar om överskådligheten i ett och samma rum samt överskådligheten till och från olika rum. *Direkt social kontroll* handlar om att människor i offentliga, halvoffentliga och halvprivata rum klart ska kunna se vad som händer där för att direkt kunna utöva social kontroll genom aktiva iakttagelser. *Indirekt social kontroll* handlar om att utforma rummets omgivningar på ett sätt som ger möjligheter för kontroll via människor i byggnader och en upplevelse i det offentliga rummet av att man är under uppsikt, även utan att social kontroll medvetet utövas.

Överskådlighet i rummet ökar den direkta kontrollen. Det handlar om möjlighet till uppsikt från olika positioner i rummet (isovister) och om hur stor del av ett rum och dess omgivning som samtidigt kan iaktas från flest möjliga punkter i rummet (konvexa rum). Möjligheten att ha överblick i ett rum kan förbättras om grönska beskärs och om skymmande objekt flyttas eller tas bort. Siktlinjer längre ut ur rum har också betydelse för både den sociala kontrollen och orienteringen.

För att främja den sociala kontrollen vid utformning av idrotts- och friluftsanläggningar ska ett fritt, öppet synfält från 0,5 meter upp till 2 meter säkerställas i planeringen. Med medvetna val undviks risken att grönska hindrar siktlinjer. Till exempel rekommenderas låga buskar och plantor eller träd/buskar där grenarna börjar växa på stammen från 2 meters höjd och uppåt. Objekt och staket bör också ha en höjd på upp till 0,5 meter alternativt bestå av transparent material i synfältets höjd. Detta gäller även objekt och grönska

²⁴ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

som har placerats i syfte att avgränsa vissa funktioner. För att öka överblickbarheten längs med gångstråk till och från idrotts- eller friluftsanläggningen bör ytan bredvid hållas fri från tät grönska som inte går att se igenom.

Förutsättningarna för indirekt social kontroll är att det är möjligt att se människor i byggnaderna runt om, men också om deras möjlighet att höra det som sker. Aspekter att ta hänsyn till här är placering av dörrar och fönster, antal och storlek på glasade ytor, samt balkonger, balkongräcken och burspråk som går att se igenom. Arkader i bottenvåningar kan fungera motsatt genom att skymma sikten ut och skapa djupa skuggor. Tekniska lösningar för indirekt social kontroll inkluderar exempelvis kameror men även speglar för att det ska gå att se runt hörn och smart belysning som signalerar närvaro.

Vissa aspekter behöver extra omtanke när det gäller överblickbarhet både i själva rummet och från byggnader. Det handlar bl.a. om parkeringsplatser för bilar och cyklar, gång- och cykeltunnlar, hållplatser och stationer i kollektivtrafiken samt synligheten av offentliga toaletter. Även flyktvägar är en viktig aspekt när det gäller social kontroll. De behövs av flera orsaker, för människor måste veta att de har ett antal alternativa vägar ut om något händer; dock ska flyktvägarna inte vara fler än nödvändigt.

Foto: Jonas Eriksson/Unsplash.

Belysning

Genom att säkerställa att ett område har en god belysning skapas förutsättningar för social kontroll under dygnets mörka timmar. Det gör det också möjligt för individen att ha en bra överskådlighet i sitt närområde och därigenom uppleva en ökad trygghet. Belysning har en påvisad positiv effekt på trygghet och reducerar kriminalitet. En god belysning bidrar också till att fler människor rör sig ute. Dessutom kan god belysning hjälpa till att tydliggöra skillnaden mellan offentliga och mer privata rum.²⁵

Den fysiska utformningen av en plats skapar grundläggande förutsättningar för att god belysning kan upprättas; det handlar alltså inte bara om lamporna i sig. Viktiga gångstråk utan fasader med belysning eller fönster i bidrar till mörker, även när det finns gatubelysning och parklampor. Här är det omgivningarna som blir till "svarta hål", jämfört med rum där fasader finns längsmed stråket, där ljuset lättare kan kontrolleras och dessutom reflekteras av vertikala ytor. Ljus från skyltfönster och andra fönster bidrar också till en bättre täckningsgrad och mindre kontrast och skapar på så sätt trygghet.

För att belysning ska räknas som god bör den vara jämn och kontinuerlig "från start till destination", inte minst på viktiga platser och huvudstråk. Ljusstyrkan på offentlig belysning bör justeras vid för stora ljuskontraster. Otrygghet kan nämligen även uppstå när platser är för upplysta, eftersom det då skapas större kontraster och mörka utrymmen utanför. För höga ljusnivåer ska därför skruvas ned och för låga ljusnivåer ska skruvas upp. Interaktivt ljus, som tänds automatisk när någon kommer, är också en möjlighet till exempel vid entréer.

Belysningen ska vara utformad så att personer kan urskiljas från omgivningen. Till exempel kan torg och mindre parker med fasader runt om ha enbart kantbelysning medan mitten ligger i mörker och närvaro av människor där kan ses som silhuett. Bländande belysning ska alltid undvikas eftersom det omedelbart skapar en hög kontrast och minskar synligheten därifrån ljuset kommer. Det gäller också att kunna känna igen ansikten, det vill säga att det inte kommer kraftiga skuggor i ansiktet. Bländande belysning skapar helt svarta, icke-igenkännbara ansikten. God belysning ska göra det möjligt att känna igen ett ansikte inom en 10 meters radie.

Speciella problem kan uppstå när olika funktioner i ett rum har olika stark belysning. Det kan till exempel handla om kommersiellt ljus (ljusskyltar, med mera) och stark byggarbetsplatsbelysning, som kan göra effekten av övrigt ljus i närheten helt obefintlig. Om möjligt bör det genomföras en särskild belysningsanalys och utarbetas en belysningsplan, som också försöker att koordinera offentligt och privat ljus.

Tryggheten ökar när rätt belysning finns på rätt plats. Särskilt otrygga platser bör därför lysas upp. Viktiga objekt, mörka utrymmen, ingångar och tunnlar kan kräva särskilt ljus,

²⁵ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

även dagtid. Belysningsplanering är viktigt från början eftersom felaktigt placerad belysning skapar otrygghet. Exempelvis bör träd inte stå i vägen för ljus från gatu- och parklampor, så antingen ska träd och lampor skiljas tillräckligt åt eller träden beskåras.

Effektbelysning kan bidra till god stämning, mer interaktion och användning och mer trivsel på utvalda platser.

Numera finns många slags bra LED-lampor med låg energiförbrukning, mindre underhåll och bättre färgåtergivning. Det kan snabbt löna sig att byta lampor i kommuner och områden som inte redan gjort det. Det blir också i högre grad möjligt att låta lamporna lysa en större del av natten.

Belysning kan användas för att förtydliga målpunkter både inom och utanför idrotts- eller friluftsanläggningen. Den kan även hjälpa individer att bättre förutse situationer genom att skapa god sikt både in i och ut ur byggnaden. Huvudentrén till idrotts- eller friluftsanläggningen bör framhävas med ljussättning i både den inre och yttre miljön för att fungera som en tydlig orienteringspunkt för användare och besökare.

Skalskydd

Med skalskydd refereras vanligtvis till en typ av inbrottskydd i form av fysiskt skydd av lokaler och rum. Bra skalskydd handlar då mest om tillräckligt inbrottskyddade väggar, dörrar, fönster och lås.^{26, 27}

Det är viktigt att skalskyddet är väl integrerat i byggnaden. Under alla omständigheter bör lås vara välfungerande, även till trappuppgångar och sekundära utrymmen, om dessa önskas låsas. Elektroniska nycklar bör vara tillräckligt kopieringsskyddade, så att illegala nycklar inte kommer i omlopp genom illegal kopiering. Inbrott och annan brottslighet kan också begränsas genom sektionering, det vill säga att olika utrymmen låses separat och endast berättigade har tillgång till dem.

Utformningen av staket och häckar samt placering av dörrar spelar en roll för inbrottskyddet i praktiken. Höga häckar samt dörrar på sidan eller baksidan av huset leder ofta till flera inbrott. Synliga entréområden ger mer synliga tjuvar och ökar tryggheten.

Galler och jalousier bör undvikas, om det är möjligt att på annat sätt begränsa fönsterkross och inbrott. Det finns i dag flera exempel på synliga galler och jalousier som snarare ökar än minskar otryggheten. Om galler och jalousier måste användas, bör de anpassas så att det är möjligt att se in i byggnader eller lokaler på kvällen, så att det inte då uppstår döda fasader i ögonhöjd. Taggtråd bör också undvikas i den mån det är möjligt utan att brottsligheten ökar.

²⁶ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

²⁷ Stiftelsen Tryggare Sverige (2024).

För företag, offentliga lokaler och byggplatser kan andra former av tillträdeskontroll än lås också vara aktuellt, till exempel personkontroll, personregistrering och ID-brickor. Generellt sett ska även dessa slags tillgänglighetsbegränsningar vara välintegrerade samtidigt som de gör det svårare att komma åt olika platser.

Vissa funktioner, byggnader och utrymmen behöver förstärkt skalskydd på grund av deras känslighet, utsatthet eller placering. Det som gäller då är att jobba med välintegrerade skalskydd som fyller den funktion som de ska ha utan att ha någon större effekt på allmänhetens upplevelse av platsen och trygghet. Exempel på platser där skalskydd och eventuellt också elektronisk ID-registrering är viktigt, är källare, tvättstugor, bilgarage och cykelrum.

Som tidigare beskrivits i detta kapitel står säkerhet och trygghet ibland i konflikt med varandra, vilket ofta blir extra tydligt i diskussioner om just skalskydd. Några exempel på detta är utanpåliggande galler eller jalousier för fönster vid omklädningsrum eller höga stängsel runt en fotbollsplan. Denna typ av åtgärder minskar generellt sett risken för inbrott och att obehöriga tar sig in på området, och ökar därmed säkerheten. Samtidigt kan denna typ av åtgärder sända signaler att det är en ”farlig” plats med många problem, vilket kan öka otryggheten. För att motverka en sådan utveckling kan man i stället göra medvetna val och sträva efter mer integrerade skalskyddslösningar, som exempelvis galler på insidan av fönster (om galler överhuvudtaget krävs) eller okrossbart glas. Det kan också handla om en bättre mix av funktioner och därmed en ökad informell social kontroll, vilket i vissa fall kan ersätta behov av höga staket och stängda områden.

Hämta/lämna-zoner i anslutning till idrotts- och friluftsanläggningar riskerar att bli stressiga och konfliktfyllda zoner och det är därför viktigt att planera in hastighetsbegränsningar, som farthinder (vilket är en del av det som benämns skalskydd), som säkerställer lägre hastigheter.

Vid val av alla typer av skalskydd är det också viktigt att ta hänsyn till möjliga flyktvägar vid till exempel brand men också (våldsamma) brott som olika typer av terrorattacker, skolskjutningar etcetera.

Förvaltning

Trygghet och oro att utsättas för brott hänger nära ihop med hur ett område förvaltas och sköts, det vill säga vilken omsorg och lyhördhet som finns både för människorna i området och skötsel av byggnader och offentliga rum. Att det är rent och snyggt visar att platsen är under kontroll. Välvårdade områden bidrar också till ett positivt signalvärde i den allmänna opinionen. Är det ordning och reda i området visar det på engagemang och kontroll jämfört med om det finns mycket skräp, saker som har ställts på fel plats, felparkerade bilar och cyklar, med mera.²⁸

²⁸ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

Ett område där förvaltningen är eftersatt sänder signaler om att ingen bryr sig, vilket riskerar att öka otryggheten. Utifrån ”Broken Windows”-teorin förklaras en nedåtgående spiral med ökad risk för brott i det offentliga rummet och bostadsområdet med ett trasigt fönster som är början på spiralen. En stökig stadsmiljö påverkar invånarnas trygghet negativt och kan också leda till ytterligare kriminalitet som även kan övergå till grövre brott.

Förvaltningens utgångspunkt är allmän renhållning, god skötsel av utemiljöer som till exempel beskärning av grönska, samt vanligt byggnadsunderhåll och underhåll av belysning. Smuts och slitage ska minskas på byggnader, fasader samt det offentliga rummet och alla fasta objekt som finns i det rummet.

Väl omhändertagna buskage, träd och växter skapar en trivsamt och attraktiv miljö. Förvaltning av grönskan handlar om att bibehålla en bra begränsad höjd på grönskan och beskära den med jämna mellanrum. Skötsel av utemiljöer bör bibehållas både sommar- och vintertid. I den allmänna förvaltningen av platsen ska lövstädning, snöskottning och klippning av träd och buskage vara självklart.

För att bryta en nedåtgående spiral bör åtgärder mot klotter och skadegörelse vidtas skyndsamt, helst inom 24 timmar. Materialval kan vara avgörande för förekomsten av skadegörelse och klotter. Bra material, som är beständigt mot skadegörelse, gör klotter svårare att applicera och lättare att ta bort. Skötseln blir därmed enklare och tryggheten ökas. Klotter kan också reduceras av grönska på staket, murar och delar av fasader, liksom av en avståndsmarkering framför plantering. Även lampor, utemöbler, lekutrustning, med mera bör vara utformade så att de är tillräckligt robusta för platsen i fråga, men robustheten bör inte ha ett signalvärde i sig själv. I extrema situationer kan det övervägas att ta bort viss utrustning om det inte går att ersättas.

Förvaltning bör ske enligt en underhållsplan, som också kan ha inbyggda mätvärden. Underhållsplaner och efterlevnad av dem är dock komplext. Ett exempel på en specialfråga är klotter på skåp som hör till elförsörjning, telesystem och liknande, där fastighetsbolag inte har underhållsplikt. Här krävs inte sällan bättre kommunikation och koordinering av underhållet. Goda förutsättningar för ett lyckat trygghetsarbete kan skapas genom att använda sig av webbplatser och appar hos kommun och fastighetsägare, där klotter, nedskräpning, skador och fel kan rapporteras samt relaterade åtgärder dokumenteras med tidsstämpel.

Aspekten förvaltning är extra viktig att beakta när det gäller att säkerställa tryggheten på temporära platser, som till exempel under byggandet av en idrotts- eller friluftsanläggning. Detta eftersom både brottsligheten och otryggheten tenderar att öka i samband med nyproduktion och ombyggnation. Det handlar om allt från brott som skadegörelse, olaga intrång och inbrott till otrygghet till följd av dåliga siktlinjer, tillfällig belysning och låg social kontroll vid byggarbetsplatser.

Information

Belysning, social kontroll, skalskydd etcetera är alltså viktiga aspekter för att minska risken för brott och säkerställa att användarna av idrotts- och friluftsanläggningar är trygga. På samma sätt är också den information som finns på platsen central. Information ger en känsla av kontroll, och kontroll skapar trygghet.²⁹ Här handlar det primärt om den information som finns på idrotts- eller friluftsanläggningen om ägandeförhållanden, ansvarig personal och kontaktinformation, öppettider samt information om vart personer kan vända sig om de utsatts för brott eller vid otrygghet. Den information som förmedlas ska vara platsspecifik och röra vad som händer i området, hur man felanmäler skadegörelse, information om trygghetsskapande insatser i området etcetera.

Realtidsinformation bidrar till att öka individens känsla av kontroll i en given situation. Realtidsinformation handlar i trygghetssammanhang först och främst om elektronisk skyltning i kollektivtrafiken samt appar på mobilen. Mobiler ger också många andra möjligheter, som kan kopplas till GPS-position och GPS-stödd "wayfinding".

Offerstöd till de som är oroliga för att utsättas för brott eller har drabbats av brott handlar om att informera människor om vad de ska göra om de skulle drabbas av brott. Bra och tidig information underlättar för den som drabbats av brott att klara av sin situation trots det som inträffat, så att personen därmed kan ha fortsatt hög tillit till samhället. När ett brott väl sker, är det viktigt att den brottsdrabbade får korrekt stöd och hjälp på olika språk.

Information om trygghetsskapande insatser i området. Det är viktigt att berätta för människor om de insatser som genomförs i syfte att öka tryggheten. Om det till exempel finns kameror i ett område behövs det tydlig information om varför kamerorna finns och hur de används. Det är också viktigt att tydliggöra ordningsregler, det vill säga vad man får respektive inte får göra på platsen.

Mix av människor

Genom att arbeta med de åtta aspekter som beskrivs ovan på en plats ges förutsättningar för en *mix av människor*. En mix av människor är viktigt för tryggheten, så att eventuella problemgrupper inte så lätt tar över kontrollen i rummet. För att ett område ska vara fritt från grupper som stör ordningen eller begår brott behövs en mix av människor som kan utöva en indirekt social kontroll (se avsnittet *Social Kontroll*).³⁰

En mix av funktioner hjälper till att öka mixen av människor, genom att öka antalet besöksmål och vistelsemöjligheter. Aktiviteter som satsar på det lugna och vuxna segmentet av befolkningen kan bidra till att reducera oönskad dominans på platsen. Det är således av vikt att planera in funktioner riktade till vuxna på idrotts- och friluftsanläggningar.

²⁹ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

³⁰ Stiftelsen Tryggare Sverige (2020).

Fotgängare som rör sig genom offentliga rum försvinner oftast ur socialt synhåll på en eller ett par minuter, och en del av dem ännu snabbare runt ett hörn eller in genom en dörr. Därför är det viktigt att få folk att stanna till och uppehålla sig på en plats under kortare eller längre tid, för att öka möjligheten för social kontroll och trygghet. Om alla bara satte sig ner och såg på andra i två minuter, skulle antalet ögon på gatan omgående fördubblas. Det är därför viktigt att det finns sittmöjligheter och aktivitetsmöjligheter i det offentliga rummet både för enskilda och grupper. Detta står i rak motsats till dagens globala trend att ta bort bänkar, sittplatser och stolar med ursäkten att inte skapa ”hängplatser” eller ställen där önskade personer, som till exempel hemlösa och alkoholister, kan vistas. För att uppmuntra människor att stanna på en plats är det viktigt att planera för tillgång till toaletter, möjligheter att fylla på vattenflaskor och närhet till matställen.

Att jobba enligt konceptet ”Power of Ten” skapar just dessa förutsättningar att stanna kvar. Enligt detta koncept ska varje plats ha minst tio fokuspunkter eller saker att göra för att den ska upplevas som trevlig och attraktiv. Dessa tio saker kan vara mycket enkla och innebära allt från att rasta sin hund, sitta på en bänk, läsa en bok eller fika, till att handla, spela spel eller träna, med mera.

För att människor ska vilja befolka de offentliga rummen krävs att rummen utformas på ett tilltalande sätt och lockar människor med olika intressen och livsstilar. Bänkar och stolar, grönska, skydd mot sol, regn och blåst samt papperskorgar bidrar till det. Goda möjligheter och service för hundägare är också viktigt. De måste ändå ofta gå ut med hunden och bidrar därigenom också till den informella sociala kontrollen på platsen.

Avslutning

Många av Sveriges idrotts- och friluftsanläggningar ligger avsidet, med ödsliga gång- och cykelvägar, dåligt upplysta platser samt låg vuxennärvaro och en bristande social kontroll. Detta ökar risken för både brott och otrygghet. Historiskt sett har emellertid frågor som rör säkerheten och tryggheten på och kring idrotts- och friluftsanläggningar inte uppmärksamats, vare sig vid befintliga anläggningar eller vid utformningen av nya anläggningar.

Sverige har i dag ett 60-tal utsatta områden, mängder med öppna drogsener, ovälkomna rekord i antal sprängningar, skjutningar och kriminella gäng samt en påtaglig otrygghet i många kommuner. I detta nya Sverige måste frågor som rör säkerheten och tryggheten beaktas på ett helt nytt sätt också när det gäller idrotts- och friluftsanläggningar.

Det billigaste och bästa sättet att göra detta är vid utformningen av nya anläggningar för att så långt som möjligt bygga bort brottsligheten och bygga in tryggheten. Här finns mycket kunskap att hämta från den situationella brottspreventionen och kunskapen om CPTED.

En viktig aspekt att beakta vid utformningen av nya idrotts- och friluftsanläggningar och vid ombyggnation av befintliga anläggningar är att det finns en mix av funktioner i anslutning till anläggningen, vilket kan skapa ett naturligt flöde av människor som kan se, ingripa och framför allt interagera på ett naturligt sätt. Andra aspekter av extra stor betydelse handlar om förutsättningarna för att stärka den sociala kontrollen genom en mix av människor på platsen och en god förvaltning av anläggningen och dess närområde med fokus på allmän renhållning, god skötsel av utemiljöer genom bl.a. beskärning av grönska, samt vanligt byggnadsunderhåll och underhåll av belysning.

Avslutningsvis är det min uppfattning att både beställare och utförare i större utsträckning måste ta till sig av den kunskap som faktiskt finns när det gäller situationell brottsprevention och CPTED/arkitektonisk design – allt för att bidra till att minska brottsligheten och öka tryggheten. Kunskapen om hur brott och otrygghet kan förebyggas finns i dag, men problemet är att den varken efterfrågas eller används.

Referenser

- Beck, U. (1998). *Risk society. Towards a new modernity*. Bath: Sage Publications.
- Brottsförebyggande rådet (2023:9). *Nationell trygghetsundersökning 2023*. Stockholm, Brottsförebyggande rådet.
- Future Place Leadership, LINK arkitektur & Stiftelsen Tryggare Sverige (2020). *Placemaking in the Nordics. A guide to co-creating safe and attractive public spaces in the Nordic region*. Stockholm, Stiftelsen Tryggare Sverige.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge, Polity Press.
- Heber, A. (2007). *Var rädd om dig! Rädsla för brott enligt forskning, intervjupersoner och dagspress*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Holmberg, S. & Rothstein, B. (2020). *Minskar mångkulturella samhällen den sociala tilliten?* Hämtad från <https://www.gu.se/sites/default/files/2020-08/027-040%20Holmberg%20%20Rothstein.pdf>
- Listerborn, C. (2000). *Om rätten att slippa skyddas. En studie av trygghetskapande och brottsförebyggande projekt och kvinnors rädsla för att röra sig i stadens rum*. [Licentiatuppsats] Chalmers Tekniska Högskola.
- Litzén, S. (2006). *Oro för brott i urban miljö. Trygghetsundersökningar med anknytning till Stockholm*. Rapport 2006:1. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Litzén, S. (2007). Komlicerad relation mellan brott och trygghet. I Brottsförebyggande rådet (2007) *En dokumentation från Trygghetskonferens 12–13 juni 2007*. Hämtad från <https://docplayer.se/117567051-En-dokumentation-fran-trygghetskonferens-juni-2007.html>
- Stiftelsen Tryggare Sverige (2018:1). *Trygghet i samhället*. Stockholm.
- Stiftelsen Tryggare Sverige (2020). *BoTryggt2023. Handboken för planering av säkra och trygga livsmiljöer*. Stockholm, Stiftelsen Tryggare Sverige.
- Stiftelsen Tryggare Sverige (2023). *Brott och otrygghet inom svensk idrott – en kunskapsöversikt*. Stockholm, Stiftelsen Tryggare Sverige.
- Stiftelsen Tryggare Sverige (2024). *PluggaTryggt. Handboken för planering av säkra och trygga skolmiljöer*.
- Trägårdh, L., Wallman Lundåsen, S., Wollebeak, D. & Svedberg, L. (2013). *Den svala svenska tilliten. Förutsättningar och utmaningar*. Stockholm, SNS Förlag.

Foto: Miguel Lindo/Unsplash.